

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЄРЕМЕЄВА Наталія Федорівна

Індекс УДК
801.3:8020

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР АНГЛІЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Спеціальність: 10.02.04 - германські мови

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі практики англійської мови, Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького, Міністерство освіти України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Жаботинська Світлана Анатолівна
Черкаський державний університет,
професор кафедри практики англійської
мови.

Офіційні опоненти: Швачко Світлана Олексіївна, доктор фі-
лологічних наук, професор, Сумський
державний університет, кафедра герман-
ської філології, зав. кафедрою.

Іноземцева Ірина Олександрівна,
кандидат філологічних наук, Київський
державний лінгвістичний університет,
кафедра лексикології та стилістики,
доцент

Провідна установа: Ужгородський державний університет,
кафедра англійської філології, (Міні-
стерство освіти України), м. Ужгород.

Захист відбудеться «14» листопада 1997р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26. 054. 02. Київський державний лінгвістичний університет, Червоноармійська, 73.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського державного університету, Червоноармійська, 73.

Автореферат розісланий 13 жовтня 1997р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради професор Дворжецька М.П.
(підпис)

Дисертаційне дослідження стосується концептуального аналізу текстів англійських народних казок (АНК).

Народна казка є об'єктом дослідження у літературознавстві та фольклористиці. Так, у роботах (див. А.Ю. Брицина; Н.М. Ведерникова; Н.В. Грицак; С.А. Гулякян; Е.М. Мелетинский; В.Н. Морохин; Г.Л. Пермяков; В.Я. Пропп; Н. Рошияну; С.Д. Серебряный) справедливо стверджується, що казкова розповідь є відображенням неповторного та незвичайного світу, що розкривається перед читачем багатогранністю нереальних та фантастичних форм, вона наповнена глибоким змістом та народною мудрістю. У народній казці відтворюється своєрідний світ народної філософії та моралі, у ній відчувається дух народу, його спосіб мислення, тобто здатність належним чином інтерпретувати та давати оцінку подіям, що відбуваються.

У мовознавстві казковий текст також є об'єктом всебічного аналізу: фонетичного (М.П. Дворжецкая; Т.И. Саенко), синтаксичного (В.И. Борковский; Н.В. Тищенко), стилістичного (О.Н. Гронская; Н.Н. Ладисова; О.И. Лещенко), структурно-морфологічного (Е.М. Мелетинский), структурно-семантичного та морфологічного (В.Я. Пропп; Т.А. Коротич; С.А. Швачко; Р.Р. Armstrong; A. Dundes; M. Pop), структурно-типологічного (Е.М. Мелетинский), методологічного (С.А. Швачко, Е.Л. Пасяк, Т.В. Харченко), а також діахронічного (Б. Кербелите; Е.М. Мелетинский; В.Я. Пропп).

Предметом нашого дослідження є семантика АНК. Як предмет багатогранний, семантика казки зумовлює існування різних підходів до її розгляду. На сучасному етапі розвитку теорії мови відкривається новий ракурс семантичних досліджень - концептуальний аналіз, що застосовується в когнітивній лінгвістиці, в поле зору якої потрапляють структури репрезентації знань, що стоять за мовними знаками та мовленнєвими творами. **Об'єктом** аналізу у даній роботі є концептуальні структури, що виявляються в семантиці англійської народної казки, яка розглядається як цілісний макрознак з притаманною йому логікою організації.

Головна мета дисертації полягає в дослідженні закономірностей структурування тих ментальних репрезентацій, що формують концептуальний (психологічний) простір казкових текстів і є необхідною передумовою як для побудови казкового тексту в цілому, так і для його розуміння.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- виявити генералізовані концептуальні типи казкових персонажів та конкретні образи, що їх втілюють;
- побудувати концептуальне поле кожного персонажа шляхом ідентифікації атрибутивної зони його статичних ознак, зони функцій, або дій, що виконуються персонажем, каузативної зони, до якої входять мотиви та мета дій, а також фактивної зони, що містить результати цих дій; встано-

вити перелік концептів, що формують ці зони;

- розглянути концептуальне поле кожного персонажа як прототипову категорію, до якої входять центральні, найбільш характерні для АНК, та периферійні поняття;
- побудувати (з урахуванням центральних понять) загальну модель концептуального простору АНК;
- ідентифікувати аналіз моделі казкового хронотопа - експлікованого в казці образу простору-часу;
- з'ясувати роль сакральних чисел в структуруванні концептуальної моделі АНК;
- виявити в моделі АНК ті концепти, що відповідають архетипам колективного підсвідомого, які були проаналізовані в роботах К.Юнга.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в ньому запропоновано варіант вирішення проблеми щодо формальної репрезентації інформаційних структур, які об'єктивовані в канонічних текстах конкретного жанру. Ця проблема є центральною для когнітивної лінгвістики - сучасної галузі мовознавства, яка спрямована на вивчення засобів одержання, обробки, зберігання та використання вербалізованих знань.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано у межах наукової теми "Когнітивні дослідження мови та мовлення", що розробляється кафедрою практики англійської мови Черкаського державного університету (тему затверджено радою ЧДУ, протокол № 3 від 22 грудня 1994 року).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше застосовується фреймовий підхід до моделювання концептуального простору казки як знака з особливою семантикою. Новою є також інтерпретація концептуального простору казки в термінах прототипових категорій. Співвіднесення концептів АНК з психологічними архетипами також не має аналогів у відомих нам теоретичних джерелах.

Фактичним матеріалом дослідження стали 103 тексти аутентичних англійських казок (загальний обсяг 1300 сторінок). Аналіз фактичного матеріалу було здійснено із застосуванням метода концептуального моделювання, до якого увійшли положення теорії пропозицій (методика обчислювання логічних предикатів), фреймової семантики, прототипової семантики та теорії глибинних семантичних відмінків. Прототиповий характер концептів з'ясувався на підставі кількісного аналізу даних.

Основні положення, що виносяться на захист.

1. Текст народної казки є канонічний макрознак, у якому форма, зміст та комунікативна функція складають триєдність; формою змісту казкового тексту виступає специфічна концептуальна модель-сітка організації вербалізованої

інформації.

2. Концептуальна модель-сітка, що є основою семантики казкового тексту, формується за рахунок реляцій предметно-центричних фреймів, які структурують концептуальні поля генералізованих актантів, чи персонажів казки. Предметно-центричний фрейм утворюється системою пропозицій, в ролі суб'єкта яких виступає казковий актант, а властиві йому ознаки формують атрибутивну зону, зону функцій, каузативну та фактитивну зони.

3. При актуалізації предметно-центричних фреймів в АНК концепти, що входять до її складу, представлені прототиповими (найбільш частотними) та периферійними образами. Типові фрейми персонажів структурують загальний концептуальний простір АНК, який також являє собою прототипову категорію у зв'язку з тим, що в реальних казкових текстах відтворюється не вся категоріальна модель, а лише її фрагменти, вірогідність реалізації яких в АНК визначається на основі кількісного показника.

4. Ядро загального концептуального простору АНК (як прототипової категорії) структурується центральною схемою, а до периферії цього простору належать трансформації центральної схеми. Трансформації генералізації пов'язані зі зменшенням кількості елементів центральної схеми, а трансформації специфікації - зі збільшенням кількості цих елементів. Центральна схема та її трансформації характеризуються не лише онтологічними, але й аксіологічними та прагматичними параметрами.

5. Взаємодія персонажів казки відбувається у межах казкового хронотопа - образу простору-часу, який базується на специфічній концептуальній структурі.

6. Одним із структурних елементів концептуальної моделі АНК є сакральні числа, при цьому їх роль та питома вага в АНК є різними.

7. Окремі поняття, наявні в концептуальній структурі АНК, можуть бути інтерпретовані як символічні образи, що співвідносяться з архетипами колективного підсвідомого.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що запропонований у ньому підхід до аналізу казкового матеріалу, який є фактично розвитком ідей В.Я. Проппа, і пов'язаний з виходом у царину концептуальної (когнітивної) семантики, де на сучасному етапі розробляється формальний апарат для моделювання вербалізованих знань. Проведене дослідження є внеском у вирішення загальної проблеми "мова та мислення", оскільки воно сприяє розробці фундаментальних положень, висунутих у когнітивній лінгвістиці, а також забезпечує вирішення питань, що були поставлені у більш традиційних розділах мовознавства, якими є лінгвістика тексту, лінгвoseміотика та структурна семантика.

Прикладна цінність роботи полягає у тому, що її основні положення можуть бути використані як у традиційних курсах із стилістики англійської мови та

інтерпретації тексту, що входять до програми факультетів іноземних мов, так і при розробці нових спецкурсів з когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики та антрополінгвістики, які відображають рівень сучасного мовознавства. Методика аналізу фактичного матеріалу, запропонована в роботі, може бути використана при написанні курсових, дипломних та дисертаційних робіт, присвячених аналізу текстів інших жанрів. Висновки роботи можуть бути використані для типологічних досліджень, а також досліджень у галузі теорії та практики перекладу за умови поширення аналізу, запропонованого в роботі, на тексти казок інших народів. Положення дисертації, що стосуються фреймових структур, які формують концептуальний простір АНК, пов'язані з виходом у практику викладання іноземної мови, де все більш актуальним стає використання когнітивного підходу при побудові мовленнєвих творів та їх інтерпретації.

Апробація роботи. Основні положення дисертації були висвітлені у виступах на міжвузівській науково-практичній конференції молодих викладачів та аспірантів "Інтеграція науки у систему підготовки учителів" (Черкаси, 1995), на Всеукраїнській науковій конференції "Проблеми зіставної семантики" (Київ, 1995), на міжнародній конференції IATEFL - "Cultural Aspects of Language Functioning" (Kyiv, 1995), на міжвузівській конференції "Наследие А.А. Потемни и развитие современной филологической и исторической науки" (Черкасы, 1996), на Всеукраїнській конференції молодих науковців "Інформаційні технології у науці та освіті" (Черкаси, 1997), на лінгвістичних семінарах Черкаського державного університету (1994-1997).

Публікації. Результати роботи опубліковано в 3 статтях та 5 тезах конференцій.

Структура роботи. Повний обсяг дисертації - 193 стор. Дисертація складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, бібліографії, переліку джерел фактичного матеріалу та додатків.

У вступі дається обґрунтування теми, визначається її актуальність, вказуються об'єкт, предмет, мета та завдання роботи, розкриваються її новизна, теоретичне значення та прикладна цінність, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі, що має назву "Перспективи дослідження семантики казкового тексту в світлі когнітивної лінгвістики" йдеться про мету, завдання та методи когнітивної лінгвістики як нової парадигми в теорії мови. Тут також розглядаються використовувані в когнітивній лінгвістиці моделі, що є релевантними для подальшого аналізу фактичного матеріалу. Особлива увага при цьому надається моделям текстових концептів. Окремий параграф присвячений семантичній структурі казкового тексту, яка була запропонована В.Я. Проппом.

У другому розділі - "Структура концептуального простору англійської народної казки"- розглядаються основні принципи та напрямки аналізу, які реалізуються нижче при відтворенні моделі загального концептуального простору АНК, у якій поєднуються концептуальні моделі полів казкових персонажів. У загальній моделі АНК ідентифікується центральна схема та її трансформації, які відстежено у семантичній структурі реальних казок. У названому розділі запропонована концептуальна модель казкового хронотопа, з'ясовується роль сакральних чисел в АНК, а також вказується на взаємозв'язок деяких концептів АНК з архетипами колективного підсвідомого.

У заключній частині підведено підсумки проведеного дослідження, сформульовано висновки, наголошено на якісних та кількісних показниках здобутих результатів, обґрунтовано їх достовірність, а також викладено рекомендації щодо їх використання.

Бібліографія містить перелік використаних теоретичних джерел, який налічує 183 найменування.

До переліку джерел фактичного матеріалу включено назви видань, з яких було запозичено дані для аналізу (103 казки).

Додатки обсягом 31 стор. складаються з трьох частин і містять 34 таблиці, у яких систематизовано результати кількісного аналізу, а також 1 схему, що відтворює модель загального концептуального простору АНС.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку теорії мови відкривається новий ракурс вивчення семантичної організації АНК - концептуальний аналіз казкових текстів, що проводиться в когнітивній лінгвістиці, завдання якої полягає в тому, щоб встановити взаємозв'язок між мовними одиницями та ментальними сутностями, які ними ідентифікуються. Вербалізовані знання - об'єкт наукового дослідження в когнітивній лінгвістиці - представлені концептами - оперативними одиницями концептуальної картини світу. Ті концепти, що по'язані з вербальним кодом, являють собою оперативні одиниці мовної картини світу і формують "внутрішній лексикон" як знання, об'єктивовані в мові.

Вся організація внутрішнього лексикону базується на вербальних сітках, які переплітаються та взаємодіють і таким чином перетворюють внутрішній лексикон у неподільний ієрархічно-структурований концептуальний простір - невід'ємну вербалізовану частину людської пам'яті, метою якої є збереження інформації та легкого доступу до неї. Концепція внутрішнього лексикону, яка була сформульована О.С. Кубряковою, має аналоги у дослідженнях сучасних зарубіжних лінгвістів (G. Fauconnier; R.W. Gibbs; R. Jackendoff; G. Lakoff ; R.W. Langacker; G.A. Miller; J.M. Moravchic; та ін.).

І вітчизняні, і зарубіжні лінгвісти та філософи вказують на те, що вербалізовані

знання утворюють особливий психологічний простір у мисленні людини і можуть бути певним чином змодельовані. Але питання про те, що являють собою ці моделі, залишається на сьогоднішній день відкритим. Пошуки відповіді на це питання проводяться в галузі вивчення мовної семантики – предмета когнітивної лінгвістики.

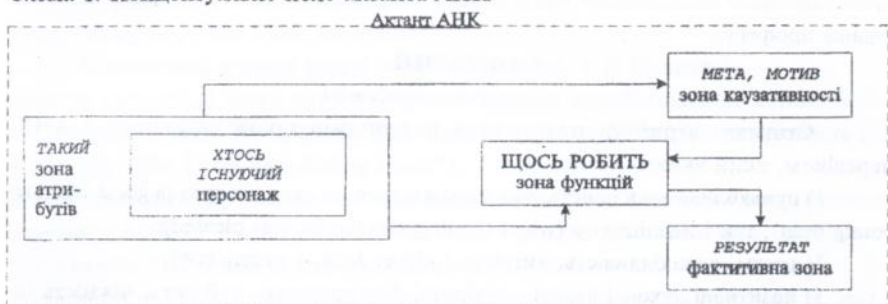
Для дослідження семантики в рамках когнітивної лінгвістики використовується метод концептуального аналізу, який розглядається як пошук тих загальних концептів, що підведені під один знак і являють собою буття знака як маркера відомої когнітивної структури (Е.С. Кубрякова; Р.М. Фрумкіна; А. Wierzbicka). Таким знаком може бути не тільки слово і речення, але й текст, що належить до певного жанру, в тому числі й до жанру казки.

З позицій лінгвістики тексту казковий текст – це макрознак, що має особливу форму і специфічний зміст. Останньому властиві цілісність і семантична зв'язність, що забезпечується реляцією текстоутворюючих інформативних блоків. Інформативні блоки та їх реляції формують простір “текстового світу”, зону референції самого тексту, створюючи таким чином текстовий концепт, що може бути представлений у вигляді структури чи моделі (О.П. Воробьева; З.Я. Тураева). Ці положення лінгвістики тексту мають безпосередній вихід у галузь когнітивної лінгвістики, в поле зору якої потрапляють структури репрезентації знань, що стоять за мовними знаками та мовленнєвими одиницями. Якщо текст – це мовний знак певного концепту, то загальною метою обох галузей теорії мови є осмислення його природи та способів організації.

Згідно з теорією В.Я. Проппа, базовими концептуальними кванторами змісту чарівної казки є генералізовані образи персонажів. Залежно від категоріального типу персонажа, чи актанта, у казковому контексті йому властиві ті чи інші константні функції, втілення яких має конкретну мету і спрямоване на досягнення певного результату. У нашому дослідженні запропоновано комплексний аналіз генералізованих образів казкових персонажів, представлених не ізольовано, а у вигляді суб'єктів пропозиційних структур із властивими їм статичними (якісними) та динамічними (функціональними) ознаками, або предикатами.

Якісні характеристики – це фізичні та духовні ознаки казкових актантів. Динамічні характеристики асоціюються з діями та вчинками (функціями) персонажів. Динамічні характеристики тісно пов'язані з предикатами причини та наслідку (мотивами дій персонажа та результатами цих дій). При такому комплексному підході концептуальна основа кожного генералізованого казкового образу може бути представлена у вигляді предметно-центричного фрейму, в якому концептуальний простір персонажа містить предикатні зони атрибутів, функцій, мотивів та результатів (схема 1).

Схема 1. Концептуальне поле актанта АНК

Універсальна таксономія персонажів АНК включає дев'ять концептуальних типів казкових актантів: 1) позитивний персонаж, 2) негативний персонаж, 3) нейтральний герой, 4) проміжний персонаж, 5) зниклий персонаж, 6) казковий помічник, 7) чарівний засіб, 8) відправник, 9) псевдогерой.

За допомогою дослідження концептуального простору кожного із персонажів був виявлений набір властивих їм атрибутів, функцій, мотивів та результатів дій, а також встановлена їх типовість для АНК на основі кількісного аналізу.

* * *

Розглянемо для прикладу концептуальне поле позитивного персонажа. Позитивний герой - це, як правило, головна дійова особа казки, що ставить перед собою благородну мету й досягає бажаного результату завдяки своїм діям.

Слот ХТОСЬ

Звернення до фактичного матеріалу (100 казок із 103: у трьох казках головним героєм є проміжний персонаж) дозволяє стверджувати, що суб'єктний слот позитивного персонажа формується в АНК такими концептами, як:

простолодин [59 казок] - селянський син, служниця, пастух, садівник, рибалка, фермер /див., наприклад "The Magic Knapsack", "The Hand of Glory", "The History of Four Kings"/;

представник середнього класу [12 казок] - купець (його дочка або син), лицар, освічена молода людина /"The Small-Tooth Dog", "St. George of Merrie England", "The Three Big Sillies"/;

представник вищого класу [11 казок] - царевич, царівна /"Nix Naught Nothing", "The Laidly Worm"/;

дитина [6 казок] /"The Little Bull-Calf"/;

тварина [5 казок] - поросся, миша /"The Story of Three Little Pigs"/;

міфічне створіння [5 казок] /"The Giant of Grabbist and the "Dorcas Jane"/;

артефакт [2 казки] /"The Wee Bunpock"/.

Наведені вище кількісні показники свідчать про те, що типовим

представником позитивного героя в АНК є простолюдін - найчастіше людина певної професії.

Слот ТАКИЙ

(зона атрибутів)

Статичні атрибути позитивних персонажів також задаються в АНК переліком, який включає концепти:

- 1) **приваблива зовнішність**, яка виражається як експліцитно (a good-looking young man), так і імпліцитно (when the dog saw her he was pleased);
- 2) **розум, винахідливість, хитрість** (clever Jack, a cunning boy);
- 3) **позитивні духовні якості** - доброта, благородство, чуйність, ніжність (a kind princess, generous-hearted Jack);
- 4) **смівливість** (bold Molly, valiant knight);
- 5) **працьовитість та охайність** (a hard-working chap);
- 6) **слухняність** (an obedient daughter/son);
- 7) **везучість** (lucky Jack);
- 8) **цікавість** (curious Cherry of Zennor);
- 9) **наполегливість** (a persistent princess);
- 10) **дурість** (silly Chicken-Licken);
- 11) **простодушність** (naive Tatty Mouse);
- 12) **довірливість** (a credulous girl).

Дані кількісного аналізу свідчать про те, що найбільш типовим атрибутом позитивного героя в АНК є приваблива зовнішність [86 казок]. Значна роль відведена також таким атрибутам, як розум, винахідливість, хитрість [50 казок], смівливість [28 казок], працьовитість та охайність [18 казок], слухняність [17 казок] та везучість [16 казок].

В казкових текстах статичні атрибути персонажів зустрічаються у певній комбінаториці, утворюючи такі концептуальні амальгами:

- 1) **приваблива зовнішність + розум, винахідливість, хитрість + X**
[50 казок],

позиція змінної X при цьому може бути представлена такими концептами, як: **смівливість** [20] /Prince, "St. George of Merrie England"/; **везучість** [12] / Jack, "Jack and the Beanstalk"/; **працьовитість та охайність** [8] /house-wife, "The Magic Ointment"/; **цікавість** [7] /Jack, "Lousy Jack and His Eleven Brothers"/; **наполегливість** [3] /girl, "The Three Feathers"/;

- 2) **приваблива зовнішність + позитивні духовні якості + X** [36 казок], додатковим елементом X в даній амальгамі є: **слухняність** [17] /old man's daughter, "The Green Lady"/; **працьовитість та охайність** [10] /Cherry of Zennor, "The Adventure of Cherry of Zennor"/; **цікавість** [5] /cat, "The Tibb's Cat and the Apple-Tree Man"/; **везучість** [4] /nobleman's son, "The History of Four Kings"/;

3) **сміливість + наполегливість [8 казок]**

/man's daughter, "The Glass Mountain"/;

4) **позитивні духовні якості + простодушність + X [6 казок],**

позиція змінної X може бути доповнена такими атрибутивними концептами, як: **дурість [4]** /Chicken-Licken, "The Story of Chicken-Licken"/; **довірливість [2]** /little girl, "The Little Red-Riding Hood"/.

Таким чином, типовими концептуальними амальгамами позитивного персонажа АНК є: "приваблива зовнішність + розум, винахідливість, хитрість + (сміливість)"; "приваблива зовнішність + позитивні духовні якості (+ слухняність)". Перша амальгама притаманна описам чоловічих персонажів, друга - описам жіночих персонажів АНК.

Слот ЩОСЬ РОБИТЬ

(зона функцій)

Зону функцій позитивного персонажа АНК формують такі концепти, як: 1) полишення дому, 2) переміщення героя у просторі, 3) отримання винагороди, 4) подолання зла (перемога); 5) виконання прохань та умов, 6) отримання чарівного засобу, 7) пошук та виявлення зниклого об'єкта, 8) виконання складного завдання; 9) боротьба із псевдогероєм, 10) порушення заборони, 11) звільнення від чаклунства; 12) неподолання зла (поразка), 13) трансформація зовнішності героя.

Згідно з кількісними даними найбільш характерними функціями позитивного персонажа є: полишення дому [100 казок], переміщення героя у просторі [100 казок], подолання зла [92 казки], отримання винагороди [92 казки], виконання прохань та умов [67 казок], отримання чарівного засобу [67 казок].

Зустрічаючись у певних конфігураціях, функції (дії) позитивних персонажів утворюють такі концептуальні амальгами:

1) **полишення дому + переміщення героя у просторі + виконання прохань та умов + отримання чарівного засобу + подолання зла (перемога) + отримання винагороди + X [67 казок],**

позицію X заповнюють такі концепти, як: **пошук та виявлення зниклого об'єкта [29]** /merchant's daughter, "The Sorrow and Love"/; **боротьба з псевдогероєм [16]** / Jack, "Lousy Jack and His Eleven Brothers"/; **порушення заборони [11]** /sister, "The Two Sisters"/; **звільнення від чаклунства [8]** /father's son, "The Red Ettin"/; **трансформація героя [3]** /beautiful young woman, "The Witch Wife"/;

2) **полишення дому + переміщення героя у просторі + виконання складного завдання + отримання винагороди [25 казок]**

/gardener's daughter, "The Independent Bishop"/;

3) **полишення дому + переміщення героя у просторі + неподолання зла (поразка) [8 казок]**

/handsome young fellow, "Wanted a Husband"/.

Таким чином, найбільш типовими конфігураціями функцій позитивних героїв в АНК є такі, як: “полишення дому + переміщення героя у просторі + виконання прохань та умов + отримання чарівного засобу + пошук та виявлення зниклого об’єкта + подолання зла (перемога) + отримання винагороди”.

Слот 3 ПРИЧИНИ / З МЕТОЮ

(зона каузативності)

Концептуальну зону каузативності позитивного персонажа АНК формують мотиви, причини і мета дій (функцій) казкових героїв – все те, що обумовлює їх вчинки. Як правило, виконуючи певні дії, позитивні персонажі АНК керуються передусім або благородною метою допомогти знедоленому і покарати зло [67 казок], або ж бажаннями подолати перешкоди [67 казок], розбагатіти і знайти своє щастя [33 казки], отримати допомогу [33 казки], повернутися додому [33 казки]. Крім цих каузативних концептів існує ще 8 додаткових.

У зв’язку з тим, що вчинки мотивуються у кожній конкретній казці декількома причинами, можна стверджувати, що вони виступають у вигляді більш-менш типових концептуальних амальгам. Під час аналізу фактичного матеріалу було встановлено, що до типових комбінацій каузативних концептів належать такі:

- 1) **безкорислива благородна мета + бажання подолати перешкоди + X [67 казок],**

позицію змінної X займають: жага до мандрів [20] /Jack, “The Golden Snuff-Box”/; вигнання з рідної домівки [18] / daughter, “Cap of Rushes”/; **необхідність знайти зниклий об’єкт** [18] /glove, “The Old Man in the White House”/; **необхідність знайти кохану людину, яка зникла** [11] /youngest brother, “Childe Rowland”/;

- 2) **бажання розбагатіти і знайти своє щастя + бажання отримати винагороду + бажання повернутися додому + X [33 казки],**

позиція змінної X формується такими каузативними концептами: **бажання одружитися** [13] /nobleman’s son, “The History of Four Kings”/; жага до пригод [11] /noble knight, “St. George of Merrie England”/; **необхідність знайти роботу** [7] /Cherry of Zennor, “The Adventure of Cherry of Zennor”/; **бажання помститися за принесене зло** [3] /dark twin, “Captain Murderer”/.

Найбільш характерними для АНК комбінаціями каузативних концептів є: “безкорислива благородна мета + бажання подолати перешкоди + (жага до мандрів / вигнання із рідної домівки / необхідність знайти зниклий об’єкт)”.

Слот 3 ТАКИМ РЕЗУЛЬТАТОМ (ФАКТИТИВ)

(зона фактитива)

Виходячи з існування тріади “причина-дія-результат”, результат (фактитив) безпосередньо задається причиною тієї чи іншої дії. Це пояснюється тим, що перелік фактитивних концептів в АНК тісно пов’язаний з переліком

каузативних концептів. Але можливість неоднозначного завершення казкового сюжету (досягнення або недосягнення мети) веде в деяких випадках до появи антонімічних корелятів: 1) **перемога над злом** (встановлення справедливості, допомога постраждалому), 2) **поразка в боротьбі зі злом**, 3) **здобуття щастя та багатства**, 4) **подальше існування в бідності та негараздах**, 5) **повернення додому**, 6) **неповернення додому**. Автономне існування в АНК отримують такі фактитивні концепти, як: 1) **подолання перешкод**, 2) **одержання роботи**, 3) **знайомство зі світом**, 4) **задоволення жаги до мандрів**, 5) **виявлення зниклого об'єкта**, 6) **знаходження зниклої коханої людини**, 7) **одруження**, 8) **отримання допомоги**.

Кількісні дані фактитивних концептів в АНК вказують на деяку неузгодженість з відповідними каузативними концептами. До найбільш характерних фактитивних концептів, що формують концептуальне поле позитивного персонажа АНК, належать: **здобуття щастя та багатства** [92 казки], **перемога над злом** [92 казки], **подолання перешкод** [67 казок], **отримання допомоги** [67 казок], **одруження** [67 казок], **повернення додому** [61 казка].

Вищезгадані концепти пов'язані зі щасливим завершенням казкових пригод, з досягненням головним героєм поставленої мети [92 казки із 103]. В той же час наявність в АНК периферійних фактитивних концептів “**поразка в боротьбі зі злом**”, “**неподолання перешкод**”, “**подальше існування в бідності та негараздах**” свідчить про існування казок, які мають “сумний кінець” [8]: незважаючи на благородні дії та вчинки, герой зазнає поразки в боротьбі з силами зла і гине.

Більш важлива роль таких фактитивних концептів, як “**здобуття щастя та багатства**” і “**одруження**” у порівнянні з відповідними каузативними концептами пояснюється тим, що ці результати в казці можуть і не плануватися позитивним персонажем, матеріальна ж винагорода є своєрідною компенсацією за безкорисливу працю.

Різноманітність спрямованих дій позитивного персонажа є причиною співіснування в одній казці декількох фактитивних концептів, типові амальгами яких наведені нижче:

- 1) **перемога над злом + подолання перешкод + отримання допомоги + одруження + повернення додому + X** [36 казок],

змінними, що доповнюють цю фактитивну амальгаму є: **виявлення зниклого об'єкта** [18] /Sweetheart, “The Golden Ball”/; **знаходження зниклої коханої людини** [11] /Childe Winde, “The Laidly Worm”/; **одержання роботи** [7] /Cherry of Zennor, “The Adventure of Cherry of Zennor”/;

- 2) **перемога над злом + здобуття щастя та багатства + подолання перешкод + отримання допомоги + неповернення додому + X** [31 казка],

позиція змінної X доповнюється такими концептами, як: **знайомство зі світом** [20] /noble knight, “St. George of Merrie England”/; **задоволення жаги до пригод**

[11] /Thomas Thumb, "The True History of Sir Thomas Thumb"/;

3) перемога над злом + здобуття щастя та багатства + повернення додому [25 казок]

/prince, "Nix Naught Nothing/;

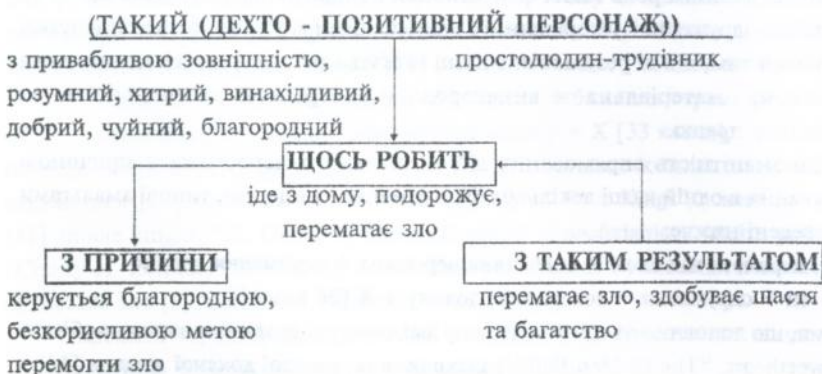
4) поразка в боротьбі зі злом + X [8 казок],

роль змінних виконують такі фактивні концепти, як: **неподолання перешкод** [6] /Chicken-Licken, "The Story of Chicken-Licken/; **подальше існування в бідності та негараздах** [2] /thrifty house-wife, "The Magic Ointment"/.

Наведені вище дані роблять очевидним той факт, що найбільш характерним наслідком цілеспрямованих дій позитивного героя є досягнення такого сукупного результату, як: "перемога над злом + подолання перешкод + отримання допомоги + знаходження зниклого персонажа + повернення додому (+ одруження)", "перемога над злом + подолання перешкод + отримання допомоги + неповернення додому + (здобуття щастя та багатства + знайомство зі світом)".

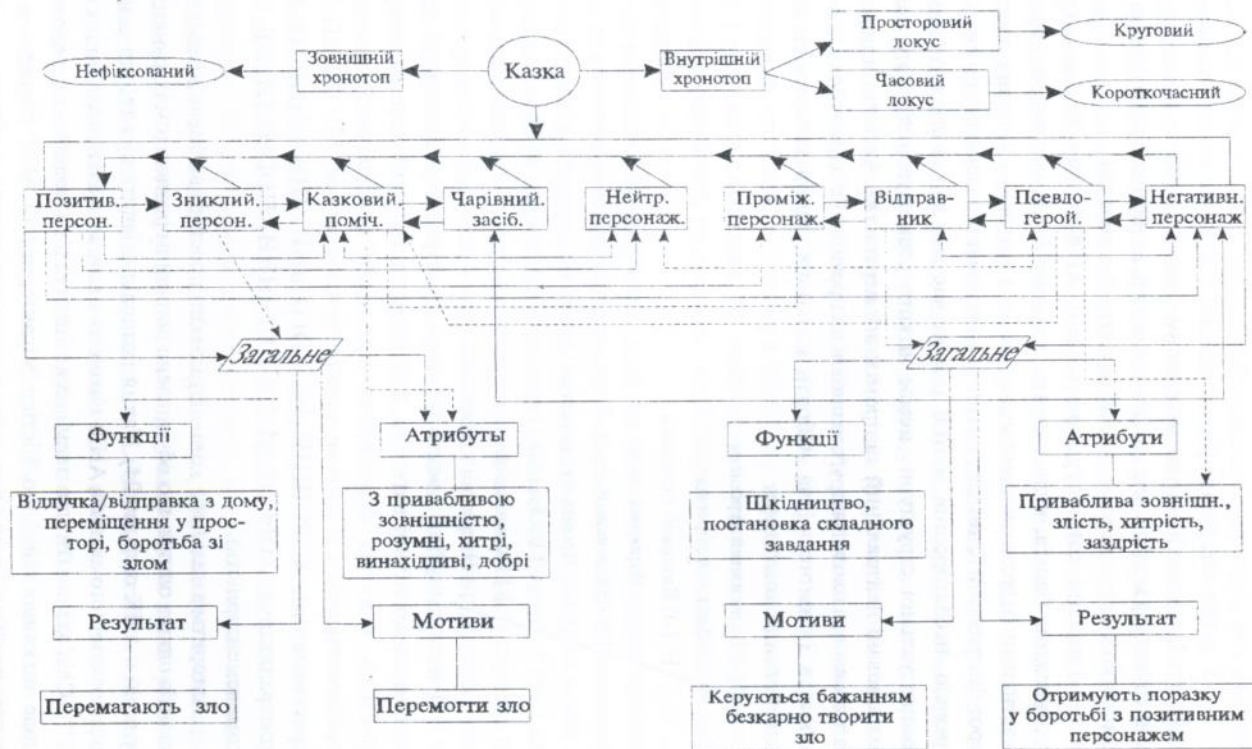
Сумарний підсумок аналізу зон атрибутів, дій, їх причин та результатів, які формують концептуальне поле позитивного персонажа, може бути представлений у вигляді прототипової інформаційної моделі, яку утворюють наведені вище найбільш характерні концепти, що належать до кожної із зон (схема 2).

Схема 2. Прототипова модель концептуального поля позитивного персонажа АНК

Згідно з центральною роллю позитивного персонажа, з яким пов'язані інші персонажі казки, ця схема є основним інформаційним ядром, навкруги якого гуртуються концептуальні поля усіх казкових актантів. Аналіз цих полів здійснювався в дисертації згідно з аналогічним планом.

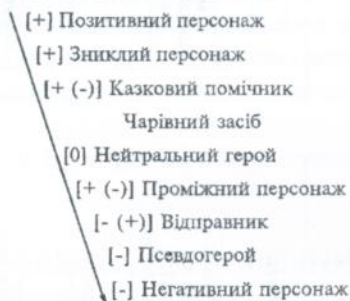
Загальна прототипічна модель концептуального простору англійської народної казки

* * *

У результаті ідентифікації типової структури концептуального простору кожного із актантів стало можливим зведення цього простору в загальну концептуальну модель, яка враховує статичні, динамічні, каузативні та фактивні ознаки кожного з персонажів та характер їх взаємодії.

Загальна концептуальна модель АНК (схема 3) складається з двох протилежних блоків, куди входять, з одного боку, персонажі “екстраверти”, з властивими їм позитивними якостями, а з другого, - їх повна протилежність - герої-“інтраверти”, чії дії та вчинки спрямовані на досягнення своєї власної, як правило, неблагородної мети. В той же час між двома опозитивними блоками концептуальної структури немає чіткого розмежування, тому що між ними розташовані нейтральний та проміжний персонажі. Аксиологія першого в АНК не з'ясована, аксиологія другого сповнена протиріч - з одного боку, він є втіленням добра, а з іншого - зла. Образи казкових героїв утворюють аксиологічно градуйований континуум:

Цей континуум є досить наочною ілюстрацією поляризації відносин між членами семантичної категорії, що представлена семіотичним квадратом А.Ж. Греймаса, в якому співіснують відносини пресупозиції, контрадикції та комплементарності. У нашому випадку це опозиції типу ХОРОШИЙ::ПОГАНІЙ (пресупозиція), ХОРОШИЙ::НЕ-ХОРОШИЙ, ПОГАНІЙ::НЕ-ПОГАНІЙ (контрадикція), ХОРОШИЙ::НЕ-ПОГАНІЙ, ПОГАНІЙ::НЕ-ХОРОШИЙ (комплементарність).

Алгоритм загального концептуального простору відбиває взаємодію казкових актантів один з одним, що обумовлено попарним розподілом їх функцій (кількість функцій в АНК складає 24). Такий розподіл свідчить про те, що концептуальне поле позитивного актанта АНК виходить в концептуальні поля інших персонажів.

Слід зазначити, що загальна концептуальна модель - це, головним чином, “поле можливостей”, що містить характерні для АНК поняття та реляції. В текстах реальних казок актуалізується не вся модель, а тільки певна її частина. При цьому моделі, що об’єктивуються в реальних казках, структурують

концептуальний простір АНК у вигляді прототипічної категорії, яка має центр та периферію.

Центральна схема АНК представлена трьохактантними казковими текстами, [37 казок], в яких обов'язковими актантами є позитивний герой та негативний герой. Третім актантом може бути казковий помічник з супутнім чарівним засобом [22 казки], відправник [9], нейтральний персонаж [4] або зниклий персонаж [2]. В семантиці казок, де об'єктивується центральна схема, має місце відносна рівновага між аксіологічними полюсами "хороший-поганий". Центральна схема може зазнавати трансформацій генералізації та специфікації. В генералізованих трансформаціях центральної схеми відсутній або один з двох її обов'язкових актантів, або її третій варіативний актант. При цьому спостерігається як відносна рівновага між актантами, що є втіленням добра і зла ([+] позитивний персонаж, [-] негативний персонаж) /"The Man in the Wilderness"/, так і деяка нерівномірність у розподілі між позитивним аксіологічним фокусом ([+] позитивний персонаж, [+ (-)] проміжний персонаж) /"Nursing a Fairy"/ та негативним аксіологічним фокусом ([-] негативний персонаж, [0] нейтральний персонаж) /Mr. Мiасса"/. Трансформації генералізації, як правило, відображають віру в торжество добра та справедливості.

У трансформаціях специфікації відбувається нарощування кількості персонажів: до позитивного та негативного героїв додаються декілька персонажів, що є варіативними у центральній схемі, а також ті персонажі, що в ній не присутні (псевдогерой та проміжний персонаж) /"The Two Sisters", "The Laidly Worm"/. Комплексний аналіз аксіологічних характеристик актантів свідчить про те, що трансформації специфікації центральної схеми відображають спрямованість до позитивного полюса при початковому розмежуванні добрих та злих сил, що ще раз підкреслює суттєву характеристику АНК - її оптимізм та спрямованість на формування у читача гуманних ідеалів.

* * *

Взаємодія генералізованих актантів відбувається у межах казкового хронотопа. Хронотоп - це своєрідний макрофрейм для мікрофреймів концептуальних полів казкових актантів. Концептуальне поле хронотопа має свої власні принципи організації. Воно складається із зовнішнього хронотопа, пов'язаного з локалізацією казкової розповіді в історичному просторі-часі людського буття та внутрішнього хронотопа - просторово-часових меж казки як такої. Аналіз фактичного матеріалу вказує на те, що з двох типів зовнішнього хронотопа - фіксованого і нефіксованого - останній є більш характерним для АНК і зустрічається в 97 казках із 103 /"The Fish and the Ring", "The Golden Snuff-Box"/. Внутрішній хронотоп казки характеризується наявністю часового та просторового локусів. Часовий локус внутрішнього хронотопа (короткочасний та довготривалий) співвідноситься з

часом протікання подій, які відбуваються в казці. Короточасний внутрішній хронотоп є більш типовим для АНК [86 казок] /“How Far Is It to Shrewsbury”, “Jack the Butter-Milk”/. Специфіка внутрішнього хронотопа в плані *просторового локуса* полягає в тому, що в АНК відтворюється членований просторовий локус, який базується на розведеності подій у просторі. Межа казкового простору, яка, як правило, передбачається переміщеннями позитивного персонажа, дозволяє розмістити події в межах *лінійного (незамкненого) простору* або ж у межах *кругового (замкненого) простору*. У першому випадку головний герой повертається додому, у другому знаходить щастя і залишається на чужині. Більш типовим для АНК є круговий просторовий локус [61 казка] /“The Red Ettin”, Nix Naught Nothing”/.

Концептуальна модель загального внутрішнього простору АНК утворюється шляхом взаємодії статичних та динамічних топосів персонажів. При цьому спостерігаються такі концептуальні конфігурації, як: *модель розведення топосів* (наприклад, відправник/позитивний герой, *модель перетнутих топосів* (наприклад, позитивний герой/чарівний помічник), *модель топонімічного паралелізму* (позитивний герой/псевдогерой) та *модель топонімічного випередження* (зниклий персонаж/позитивний герой). Аналіз фактичного матеріалу підтверджує той факт, що модель перетнутих топосів є найбільш типовою [93 казки] /“Jack the Giant Killer”, “The Black Bull of Norroway”/, що пояснюється існуванням в АНК позитивного героя (динамічний топос) та його протилежності - негативного персонажа (статичний топос) як відносних казкових констант.

Важлива роль у структуруванні концептуального простору АНК належить числу. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє стверджувати, що з усіх сакрально зазначених чисел найбільш проявленим в АНК є число “3” [113 казок]. Число “3” - це структура дії, яка має початок, середину та кінець. Крім того, в деяких архаїчних традиціях це число асоціюється з чоловічою сутністю - з ризиком та готовністю до самопожертви (В. Айрапетян; С.А. Жаботинская; В.Н. Топоров). Число “3” в АНК відтворюється головним чином в триразових діях актантів, а саме: у виконанні трьох завдань, умов, прохань, у відповідях на три запитання, загадки, в участі у трьох битвах /“The Wall at the World's End”, “The Grey Castle”/

Англійська народна казка має певні психологічні витоки, основою яких є архетипи - універсальні моделі колективного підсвідомого, спільного для всього людства (П.О. Акопян; С.А. Жаботинская; М.-Л. фон Франц; К.-Г. Юнг). В АНК виявлені такі архетипи колективного підсвідомого, як: “самість”, “дух”, “аніма”, “аніmus” та “трійка”.

Ахетипи підсвідомого, відображені в народній казці як архаїчному тексті, що зазнав меншого впливу наступних культур, стають тією основою на якій базується концептуальна модель АНК.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Концептуальная структура народной сказки в свете фреймовой семантики // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. - Черкаси: "Сіяч", 1995. - С. 103-111.
2. Концептуальная структура английской народной сказки: фрейм положительного персонажа // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. - Черкаси: "Сіяч", 1997. - С. 36-47.
3. Центральная модель концептуального пространства английской народной сказки. Трансформации центральной модели // Матеріали Всеукраїнської конференції молодих науковців "Інформаційні технології в науці та освіті". - Частина 2. - Черкаси: Черк. держ. ун-т, Укр. держ. пед. ун-т. - 1997. - С. 164-178.
4. Стилистичні засоби в казкових контекстах та їх роль у вивченні іноземної мови // Тези міжвузівської науково-практичної конференції молодих викладачів та аспірантів. - Частина 2. - Черкаси: Черк. держ. ун-т. - 1995. - С. 221-223.
5. Интродуктивный блок английской народной сказки // Материалы науч. конф. "Наследие А.А. Потебни и развитие современной филологической и исторической науки" - Черкасы: Черк. держ. ун-т. - 1995. - С. 18-19.
6. Роль аналізу концептуального простору народних казок при навчанні міжкультурній та міжмовній комунікації // Тези Всеукраїнської наукової конференції з проблем зіставної семантики. Київ: КДЛУ. - 1995. - С. 210-212.
7. English Folk-Tales: Prototypes and Their Functions // IATEFL Research International Conference "Cultural Aspects of Language Functioning". - Kyiv State Linguistic University. - Kyiv. - 1996. - С. 19.
8. Информационный фрейм английской народной сказки // Інформаційні технології у науці і освіті. Тези Всеукраїнської конференції молодих науковців. - Черкаси: Черк. держ. ун-т. - 1997. - С. 181

СРЕМЕСВА Н.Ф. Концептуальний простір англійської народної казки. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 - германські мови. - Київський державний лінгвістичний університет, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено системному дослідженню концептуального простору англійської народної казки (АНК), яке спрямоване на ідентифікацію генералізованих концептуальних типів казкових персонажів та конкретних образів, що їх втілюють; побудову концептуального поля кожного персонажа з урахуванням атрибутивної зони його статичних ознак, зони функцій, каузативної

зони, а також фактитивної зони, що містить результати дій персонажа; встановлення переліку концептів, що формують ці зони; розгляд концептуального поля кожного персонажа як прототипічної категорії, до якої входять центральні, найбільш характерні для АНК, та периферійні поняття; побудову (з урахуванням центральних понять загальної моделі концептуального простору АНК; аналіз моделі казкового хронотопа - експлікованого в казці образу простору-часу; з'ясування ролі сакральних чисел в структуризації концептуальної моделі АНК; розпізнавання тих концептів моделі, що відповідають архетипам колективного підсвідомого, які були проаналізовані в роботах К.Юнга. Основні положення дисертації можуть бути використані при розробці нових спецкурсів з когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, та антрополінгвістики, які відображають рівень сучасного мовознавства, а також в практиці викладання англійської мови.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептуальний аналіз, концептуальний простір, концептуальне поле, концептуальна модель, фрейм, схема, схемата, прототип, казка, персонаж/ актант, хронотоп, число, архетип.

ЕРЕМЕЕВА Н.Ф. Концептуальное пространство английской народной сказки. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 - германские языки, Киевский государственный лингвистический университет, Киев 1997.

В данной работе проводится системное исследование концептуального пространства английской народной сказки (АНС), которое включает выявление генерализованных концептуальных типов сказочных персонажей и представляющих их конкретных образов; моделирование концептуального поля каждого персонажа путем идентификации его атрибутивной, функциональной, каузативной и фактитивной зон; установление перечня концептов, формирующих эти зоны; рассмотрение концептуального поля каждого персонажа как прототипической категории, представленной центральными и периферийными понятиями; построение (с учетом центральных понятий) общей модели всего концептуального пространства АНС; описание модели сказочного хронотопа - эксплицированного в сказке образа пространства-времени; определение роли сакральных чисел при структуризации содержания АНС; выявление в семантике символических образов, которые соответствуют архетипам коллективного бессознательного, получившим описание в работах К.Юнга. Теоретические положения диссертации могут быть использованы при разработке новых спецкурсов по когнитивной лингвистике, этнолингвистике и антрополингвистике, которые отображают уровень современного языкознания, а также в практике преподавания английского языка.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, концептуальный анализ, концептуальное пространство, концептуальное поле, фрейм, схема, схемата, прототип, народная сказка, персонаж/актант, хронотоп, число, архетип.

YEREMEYEVA N.F. Conceptual Space of English Folk Fairy-Tales. - Manuscript.

The dissertation for the candidate degree in philology, speciality 10.02.04 - Germanic languages, Kiyv State Linguistic University, Kiyv, 1997

The dissertation focuses on the systematic analysis of the conceptual space of English folk tales (EFT). This space was considered as a holistic prototypical entity made up by the conceptual fields of the EFT characters. The latter have been analyzed with regard to their general types and their typical incarnations in EFT. The conceptual field of a character was structured as a frame including attributive, functional, causative and resultative zones. It was established that each zone is represented by a number of definite concepts which can be regarded as more or less typical for EFT. Within the general conceptual model of EFT we identified the central schema and its transformations. Special attention was paid to the conceptual model of EFT space-and-time, to the role of sacred numbers in EFT semantics, and to the description of EFT symbolic images which can be related to the archetypes of the unconscious. Archetypes are considered to be the basis of the conceptual model of EFT. The results obtained are applicable in new linguistic courses taught in higher school (cognitive linguistics, anthropolinguistics, ethnolinguistics) and at the workshops in EFT.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptual analysis, conceptual space, conceptual field, frame, schema, schemata, prototype, folk fairy-tale, character, space and time, number, archetype.

Друк здійснено в редакційно-видавничому відділі ЧДУ
на різнографі формату А3
Сокол Н.Л., Рогуляк В.В.

Тираж 100 примірників

Адреса редакційно-видавничого відділу ЧДУ:
257017, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81, кім. 116
тел. (0472) 47-13-16,
Факс 47-22-33

034914

AB 38.609